

Valdis Pīrāgs

Latvijas internās medicīnas skola kā ideju pēctecības modelis¹

*Zināšanas ir galīgas, bet mūsu
nezināšana jeb ignorance ir bezgalīga.*

KĀRLIS POPERS

Pārrāvums ideju pēctecībā ir viena no mūsdienu pasaules pamatproblēmām. Ievada vietā vēlos pastāstīt par savām pārdomām, kas radās kādās saviesīgās vakariņās, sēžot pie viena galda ar dažādu Eiropas valstu pārstāvjiem. Sarunas ievirzījās par Eiropas, un ne tikai Eiropas, ekonomiskās krīzes cēloņiem. Itāliešu viedoklis bija, ka Eiropa ir zaudējusi savu kultūru un nokļuvusi neizglītotu barbaru politiķu un biznesmeņu rokās, bet angļi un vācieši iebilda, ka nevis kultūras zudums, bet gan pārmērīgs savtīgums un turīgo cilvēku vēlēšanās ar dažādiem juridiskiem trikiem izvairīties no nodokļu maksāšanas un pārmērīga uzticēšanās banķieru solījumiem iegūt naudu bez reāla darba ir visu ekonomisko nelaimju pamatā. Tam visam var pilnīgi piekrist, paveroties uz Latvijas saimniecības un pārvaldes satricinājumiem 2008.–2010. gada krīzes laikā. Lai arī ekonomika atkal ir stabilizējusies, vai mēs esam atguvuši savu tradicionālo kultūru, vai cilvēki atkal ir gatavi neatlaidīgi pūlēties, lai ar sava produktīvā darba, nevis piesavināšanās un blēdīšanās, palīdzību celtu savu materiālās un garīgās labklājības līmeni? Katrā ziņā uz tagadējo Dienvideiropas valstu satricinājumu fona pilnīgi noteikti Latvija ir atguvusi veiksmīgas valsts veidolu, bet vai tās iedzīvotāji ir atguvuši pašcieņu un lokālās piederības sajūtu, kas ir tik ārkārtīgi nepieciešama

¹ V. Pīrāga lekcija, 2012. gadā saņemot P. Stradiņa balvu.

ilgtermiņa stabilai izaugsmei? Vai arī mēs vēl arvien dzīvojam melīgi kultivētās mentalitātes varā, ka esam pēc 700 gadu verdzības brīvlaisto dzimtcilvēku pēcteči, kas nekad nav īsti spējuši tikt galā ar savu brīvību? Vai varbūt ticam, ka esam pēc 50 gadu okupācijas nesen brīvlaistie padomju cilvēki un viņu pēcteči? Vai no šī uzskata gluži saprotami izriet, ka labā dzīve meklējama Anglijā, Vācijā, Zviedrijā vai varbūt Krievijā un Amerikā, pēc iespējas ātrāk atsakoties no savas identitātes? Bet varbūt tomēr patiesība ir citādāka, un ir pienācis laiks atcerēties lietas, par kurām mēs parasti domājam, ka mēs tās nezinām?

Viduslaiku medicīnas tradīcijas Latvijā

Ir lietas, par kurām mēs zinām, ka mēs tās zinām.

*Ir lietas, par kurām mēs zinām, ka mēs tās
nezinām. Bet ir arī lietas, par kurām mēs
nezinām, ka mēs tās nezinām.*

DONALDS RAMSFELDS (2002)

Kurzemes dziedniekus pieminējis Brēmenes Ādams savā ap 1080. gadu rakstītās hronikas “Hamburgas baznīcas bīskapu darbi” fragmentā par kuršiem: “Visas viņu mājas ir pilnas ar priesteriem, pareģiem un burvjiem, kuri pat tērpjas mūku apģērbā. No visas pasaules tur nāk prasīt atbildes, visvairāk no Spānijas un Grieķijas.”²

Par pirmo Livonijas ārstu viduslaiku Eiropas izpratnē var uzskatīt cisterciešu ordeņa mūku Teoderiku (*frater Theodericus Cisterciensis*, ap 1150.–1219. gadu), kas Latviešu Indriķa hronikā pirmo reizi pieminēts, stāstot par 1190. gada notikumiem. Viņš esot nodarbojies ne tikai ar kristīgo misionārismu Turaidas līvu zemē, bet arī ar vietējo iedzīvotāju dziedināšanu. Uzskata, ka viņa pacients bija līvu dižciltīgais Kaupo, kas izveseļošanās gadījumā solīja pāriet katoļu ticībā un vēlāk kopā ar viņu devās uz Romu pie pāvesta. Hronikas tekstā lasāms, ka “kāds ievainots

² *Divinis, auguribus atque nigromanticis omnes domus plenae sunt, qui etiam vestitu monachico induti sunt. A toto orbe ibi responsa petuntur, maxime ab Hispanis et Graecis.* Adamus Bremensis. *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* // In: Werner Trillmich, Rudolf Buchner (Hrsg.): *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches.* 7. Auflage. – Darmstadt, 2000.

Turaidas līvs lūdza brāli Teoderiku, lai tas viņu izdziedinot, un apsoltīja kristīties, ja tikšot izdziedināts. Brālis sagrūda zāles, gan nezinādams to iedarbību, bet, piesaucis tā Kunga vārdu, viņu kristīdams izārstēja gan miesā, gan dvēselē. Un šis Turaidā bija pirmais, kas pieņēma Kristus ticību.”³ Kad līvi mūku Teoderiku gribēja ziedot saviem dieviem, viņš brīnumainā veidā izglābies, jo pēc līvu ticējumiem veiktajā zīlēšanas rituālā likteņa zirgs trīs reizes pāri uz zemes noliktajam šķēpam spēra labo kāju. Zīmīgi, ka klātesošais līvu gaišreģis pret to iebilda, sakot, ka zirga mugurā sēžot kristiešu dievs un virzot tam kāju, kura liekama pirmā. Iespējams, ka tā ir pirmā norāde uz ārstu savstarpējo konkurenci jau tajā laikā. Šis sižets ir plašāk pazīstams pēc latviešu gleznotāja Artūra Baumaņa (1867–1904) gleznas “Likteņa zirgs”.

Izidors Brensons savu lielisko biogrāfisko enciklopēdiju “Vidzemes ārsti no senākajiem laikiem līdz mūsdienām”⁴ un “Kurzemes ārsti no hercogu laiku sākuma līdz mūsdienām”⁵ ievada daļās rakstīja, ka senajā Livonijā, tāpat kā vācu zemēs, ar dziedniecību nodarbojās četru profesiju pārstāvji – pirtnieki, bārddziņi, ceļojošie ārsti un akadēmiski izglītotie ārsti, bet tikai ceturtnieki drīkstēja ārstēt iekšējās slimības. No akadēmiski izglītotajiem ārstiem Brensons kā pirmo pieminēja Livonijas ordeņa mestra Zigfrīda Landera fon Špānheima ārstu Johanu Kercebroku, kas viņu pavadījis karagājienos no 1415. līdz 1424. gadam. Livonijas provinces koncils Rīgā 1424. gadā nolēma, ka ar ārstēšanu drīkst nodarboties visi garīdznieki, izņemot bīskapus, arhidiakonus un abatus. Zināms, ka Rīgas domkungs Johaness no Ozenbrigenas (*Osenbrüggen*) no 1426. līdz 1454. gadam ārstējis vairākus ordeņa mestrus. Ārstniecībai izmantoja klosteru dārzos augošās salvijas, piparmētras, baldriānu, pētersīļus un citus augus. Līdztekus viņiem praktizējusi daudzskaitlīga latviešu tautas dziednieku kārta. Pēc baznīcas reformācijas 16. gadsimtā luterāņu garīdznieki ar ārstēšanu vairs nenodarbojās, toties nikni cīnījās pret latviešu

³ Indriķa hronika. No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga: Zinātne, 1993. – 51. lpp.

⁴ Brennsohn I. Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart ein biographisches Lexikon; nebst einer Einleitung über das Medizinalwesen Livlands. – Mitau, 1905.

⁵ Brennsohn I. Die Ärzte Kurlands vom Beginn der herzoglichen Zeit bis zur Gegenwart ein biographisches Lexikon; nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Kurlands. 2. Ausgabe. – Riga, 1929.

mānītību un burvjiem un raganām (proti, tautas dziedniekiem). Vajātie tautas dziednieki ātri ieņēma padzīto mūku vietu, viņu padomus uzklausa arī nomaļajās muižās dzīvojošie kungi un viņu sievas. Pēc Brensona rakstītā var secināt, ka vēl 19. gadsimtā Baltijas provinču augstdzimušo kungu sievas esot bijušas plaši pazīstamas kā prasmīgas dzemdību palīdzes⁶. Tātad Latvijas viduslaiku mūku ordeņu klosteru dziedniecība kopš 13. gadsimta mijiedarbojās ar latviešu tautas medicīnu. Tautas dziedniecības tradīcijas un holistiskais pasaules uzskats arī vēlāk ietekmējis muižās dzīvojošo vācbaltiešu kungu mentalitāti.

Pēc mūku ordeņu padzišanas no Rīgas tajā nepārtraukti praktizējuši akadēmiski izglītoti ārsti. No Jana Kornārija (ap 1500–1558) un Zaharija Stopija (ap 1525–1603) līdz Nikolausam fon Himzelim (1729–1764), Oto fon Hūnam (1764–1832) un 1822. gadā dibinātajai Rīgas praktizējošo ārstu biedrībai neapšaubāmi izsekojama pēctecība un cieša saistība ar protestantisko vācu zemju universitāšu tradīcijām.

Kopīgā iezīme tajā laikā Latvijā strādājošo ārstu darbībā ir viņu orientēšanās uz klīnisko praksi un kazuistiku, ne uz zinātnisko pētniecību. Atkārtoti rakstīts, ka Rīgā strādājošie ārsti veikuši pirmo ētera narkozi Krievijas impērijā (1847) un pirmo uretrocistoskopiju (1862).

Vai viņi ir Latvijas medicīnas skolai piederīgi? Šo jautājumu jau iepriekš iztirzājuši vairāki autori, piemēram, Arnis Vīksna^{7, 8} un – zinātniskās skolas aspektā – Jānis Stradiņš.⁹ Vai Latvijas medicīnas skolai pieder Rīgā dzimušais vācbaltiešu ķirurgs un Tērbatas, Vircburgas un Berlīnes universitātes medicīnas profesors Ernsts fon Bergmanis (1836–1907) un viņa dēls internists un Marburgas, Frankfurtes, Berlīnes un Minhenes universitātes medicīnas profesors Gustavs fon Bergmanis (1878–1955)? Tradicionāli viņus uzskata par vācu universitāšu zinātniskajām skolām piederīgiem, turklāt Tērbatas universitāti bieži vien ietilpina šajā kultūras lokā.

⁶ Indriķa hronika. No latīņu valodas tulkojis Ā. Feldhūns; Ē. Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – Rīga: Zinātne, 1993.

⁷ Vīksna A. Medicīnas sākumi Latvijas novados. – Rīga: Rīgas Starptautiskais Medicīnas zinātnes un farmācijas centrs, 1993.

⁸ Vīksna A. Latgales ārsti un ārstniecība, 1772–1918. – Latvijas Universitāte, 2004.

⁹ Stradiņš J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009.

Nedaudz par Tērbatas universitātes ietekmi

*Vairumam medicīnisko teoriju to nepietiekamība
rodas tādēļ, ka visas šīs mācības, lai arī pašas par sevi
varbūt ir pareizas, tomēr nepietiekami pārzina
savu būtisko pamatu.*

MĀRTIŅŠ ZĪLE¹⁰

Par Tērbatas universitātes medicīnas skolu rakstījis Zviedrijā dzīvojošais igauņu ārsts un vēsturnieks Ilo Kebins savā pamatīgajā darbā “Medicīniskā pētniecība un apmācība Tērbatas / Tartu universitātē (1802–1940): rezultāti un nozīmīgums medicīnas attīstībā”. Pēc viņa uzskata, Tērbatas universitāte pildīja tilta lomu starp Krievijas impērijas galvaspilsētas Pēterburgas un vācu universitāšu intelektuāļiem.¹¹

Šeit jāatgādina, ka 19. gadsimtā Tērbatas universitātē darbojās vairāki ar Baltijas guberņu latviešu daļu saistīti un starptautiski pazīstami mūsdienu akadēmiskās medicīnas pamatlicēji, no kuriem daļa bija latviešu izcelsmes vai prata latviešu valodu, piemēram, anatomijas (no 1842. gada), fizioloģijas un patoloģijas profesors (no 1843. gada) Frīdrihs Biders (1810–1894), viņa skolnieks prozektors un ārkārtas profesors (no 1858. gada) Kārlis Kupfers (1829–1902), fizioloģijas profesors (no 1869. gada) Aleksandrs Šmits (1831–1894), farmakoloģijas un dietoloģijas profesors (no 1869. gada) Osvalds Šmīdebergs (1839–1921).

Cik lielā mērā Latvijas medicīnas skolas tapšanu ietekmējušas Tērbatas universitātes fizioloģijas un patoloģijas profesora (no 1821. gada), fizikas profesora (no 1826. gada) Frīdriha Parrota (1792–1841) idejas? Vai arī slavenā vācu internista Bernharda Naunīna (*Naunyn*, 1839–1925), kas bija klīniskās terapijas profesors (no 1869. gada), un psihiatra Emīla Krepelīna (1856–1926), kas bija psihiatrijas profesors (no 1885. gada), darbībai ir bijusi kāda paliekoša ietekme, piemēram, uz Mārtiņu Zīli, kas Tērbatas universitātē no 1883. līdz 1888. gadam studēja medicīnu?

¹⁰ Mārtiņš Zīle, pārfrazējot Hermaņa Keizerlinga domu darbā “Was uns not tut. Was ich will” (1919).

¹¹ Kābin I. Medizinische Forschung und Lehre an der Universität Dorpat / Tartu 1802–1940: Ergebnisse und Bedeutung für die Entwicklung der Medizin. – Lüneberg: Nordostdeutsches Kulturwerk, 1986.

Varbūt, ka jātver plašāk un jāpēta, vai arī Tērbatas universitātes filozofijas profesora (no 1849. gada) Ludviga Štrimpēja (*Strümpell*, 1812–1899) idejām ir bijusi ietekme ne tikai uz viņa dēlu Ādolfu Štrimpeli (1852–1925), kas ir viens no pirmajiem moderno psihoanalīzes ideju priekštečiem,¹² bet arī uz Tērbatas universitātes latviešu studentiem?

Vai Tērbatas universitātes profesoru paustajām idejām bija ietekme uz Rīgā dzimušo slaveno filozofu Nikolaju Hartmani, kas studēja medicīnu Tērbatas universitātē no 1902. līdz 1903. gadam, pēc tam – filozofiju Pēterburgā? Jau būdams filozofijas profesors Marburgas, Ķelnes, Berlīnes un Gētingenes universitātē, viņš attīstīja oriģinālu filozofijas virzienu par esamību, esamības kategorijām un izziņas kategorijām.

Vai tās ietekmēja biologu un filozofu Jakobu fon Ikšķilu (1864–1944), kurš no 1884. līdz 1889. gadam studēja zooloģiju Tērbatas universitātē? Viņa 1909. gadā izdotā grāmata “Dzīvnieku apkārtējā vide un iekšējā vide”¹³ tiek uzskatīta par vienu no biosemiotikas un ekoloģijas pirmsākumiem, kas ievieša apkārtējās vides jēdzienu mūsdienu kultūrā.

Vai tās ietekmēja arī dabas zinātņu studentu Hermani Keizerlingu (1880–1946), kas Tērbatas universitātē studēja no 1898. līdz 1899. gadam, bet 1920. gadā Darmštatē (Vācijā) nodibināja Brīvās filozofijas biedrību un Gudrības skolu?¹⁴ Un galu galā, kādu iespaidu tās atstāja arī uz Juriju Lotmanu (1922–1993), kas Tartu universitātē ieradās 1954. gadā un strādāja par krievu literatūras pasniedzēju, bet vēlāk izveidojās par semiotiskās kultūras teorijas pamatlicēju (skaidro kultūru kā hierarhisku simbolu un zīmju sistēmu).

Jānis Stradiņš savā darbā “Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā” secina, ka Tērbatas universitātes zinātnieki bija tiešie skolotāji vairākumam 19. gadsimta Latvijā strādājošo intelligentu un viņu ietekme varētu būt devusi impulsus dažādām ierosmēm, pārspējot vācu universitātes, kuru ietekme Latvijā bija noteicošā 17.–18. gs., kā arī Krievijas impērijas

¹² Von Strümpell A. Ueber die Entstehung und die Heilung von Krankheiten durch Vorstellungen // Rede beim Antritt des Proectorats der Königlich Bayerischen Friedrich-Alexanders-Universität Erlangen am 4. November 1892 gehalten, Erlangen, 1892.

¹³ Von Uexküll J. Umwelt und Innenwelt der Tiere. – Berlin: J. Springer, 1909.

¹⁴ Von Keyserling H. Schöpferische Erkenntnis: Einführung in die Schule der Weisheit. – Darmstadt: Reichl, 1922.

universitātes. Liels skaits Tērbatas universitātes profesoru un izcilu absolventu nāca no Vidzemes latviešu daļas vai Kurzemes un mūža gaitā kaut kādā mērā saglabāja saites ar dzimto pusi, īpaši pieminot Bergmaņu dzimtu no Rūjienas, Kupferu dzimtu no Kurzemes un ļoti daudzus citus.¹⁵

Bergmaņu dzimta

*Uz vissmalkākajām nervu stīgām
Spēlmans savu dziesmu pauž;
Pirkstus gan tu jūti slīdam,
Pašu skaits tavs nenojauš!*

K. L. ŠLEIHS¹⁶

Bergmaņi bija viena no izglītotākajām un ietekmīgākajām vācbaltiešu dzimtām, kas 18. un 19. gadsimtā ieviesa Apgaismības laikmeta idejas Latvijā un deva spēcīgus ierosmju impulsus latviešu zemnieku izglītības veicināšanai. Par dzimtas ciltstēvu uzskata Rīgas tirgotāju Palmu Bergmani (1672–1751).¹⁷ Viņa dēls Baltazars Bergmanis (1703–1768) studēja medicīnu Jēnā un Vitenbergā, bet tad nolēma mācīties teoloģiju Leipcigā, un kā teoloģijas maģistrs viņš atgriezās dzimtenē un bija luterāņu draudzes mācītājs Skujenes, vēlāk Bukultu (*Neuermühlen*) draudzē. Viņam bija četri dēli – Baltazars (1736–1789), Ambrozijs (1740–1784), Gustavs (1749–1814) un Liborijs (1754–1823).

Vecākais brālis Baltazars Bergmanis pēc tieslietu studijām Jēnas universitātē kļuva par Vidzemes hoftiesas locekli, ierosināja izveidot biedrību apgaismības ideju izplatīšanai Vidzemē ar nolūku veicināt latviešu valodas mācīšanos vācbaltiešu vidē. Ambrozijs Bergmanis studēja medicīnu Strasbūrā un Leipcigā, kur 1762. gadā aizstāvēja doktora darbu “Par Vidzemes iedzīvotāju veselības un slimības stāvokli”.¹⁸ Gustavs Bergmanis studēja teoloģiju un dabas zinības Leipcigas universitātē, bija luterāņu mācītājs Āraišos, Mazsalacā un Rūjienā, kur savā mājā iekārtoja

¹⁵ Stradiņš J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009.

¹⁶ K. L. Šleihš (1859–1922), ķirurgs E. Bergmaņa asistents Berlīnē (1886).

¹⁷ Von Bergmann E. Des Palm Bergmann Nachkommen 1672–1886. – Rīga, 1886.

¹⁸ “De stata sano et morbosos incolarum Livoniae”.

grāmatu spiestuvi, 1807.–1808. gadā izdeva pirmos latviešu tautasdziesmu jeb “Latviešu epigrammu” (*Lettische Sinngedichte*) krājumus, organizēja Vidzemes iedzīvotāju vakcināciju pret bakām. Arī jaunākais brālis Liborijs Bergmanis studēja teoloģiju Leipcigas universitātē, pēc filozofijas doktora grāda iegūšanas viņš ieguva Rīgas Sv. Pētera baznīcas draudzes mācītāja vietu, nodibināja Pilsoņu literāri praktisko biedrību, Vidzemes mākslas muzeju (1816), no jauna atklāja un pirmais izdeva Vecākās atskaņu hronikas fragmentus par Livonijas ordeņa vēsturi ar saviem komentāriem.

Gustava Bergmaņa dēls Ernsts Bergmanis ieguva labu vispārējo izglītību Bērzaines ģimnāzijā pie Cēsīm (1851–1854), studēja medicīnu Tērbatas universitātē (1854–1860), kur pēc promocijas darba aizstāvēšanas strādāja par asistentu ķirurģijas klīnikā, no 1871. gada – par profesoru Tērbatas universitātē. Par godu Tērbatas universitātes 75 gadu jubilejai viņam 1876. gadā lūdza nolasīt akadēmisko lekciju par modernajiem pētījumiem vēža izcelsmē.¹⁹ 1877. gadā viņš kā kara ķirurgs piedalījās Krievijas–Turcijas karā Balkānos, kur lazaretēs sāka ieviest modernos brūču aseptikas principus. 1878. gadā viņš pieņēma piedāvājumu pārcelties strādāt uz Vircburgas universitāti, bet 1882. gadā – uz Berlīnes universitātes ķirurģijas klīniku, kur konsekventi ieviesa operāciju veļas sterilizāciju ar tvaiku un citus aseptikas principus. 1904. gadā viņš piedalījās vācu ārstu izglītības laikraksta “Zeitschrift für ärztliche Fortbildung” izveidē, kopā ar citiem autoriem uzrakstīja vairākas populāras ķirurģijas mācību grāmatas.

Viņa Vircburgā dzimušais dēls Gustavs fon Bergmanis studēja medicīnu Berlīnes, Mīnhenes, Bonnas un Štrasburgas universitātē. Pēc tam viņš līdz 1912. gadam strādāja Berlīnes universitātes 2. medicīnas klīnikā un tās vadītāja profesora Frīdriha Krausa (1858–1936) vadībā aizstāvēja habilitācijas darbu (1908). 1916. gadā viņu ievēlēja par Internās medicīnas katedras vadītāju Mārburgas universitātē, bet 1920. gadā – par katedras vadītāju Frankfurtes pie Mainas universitātē. Viņa pētījumi par ķermeņa funkcionālajiem traucējumiem un veģetatīvās nervu sistēmas ietekmi uz peptiskās čūlas slimības, žultsakmeņu slimības un primārās hipertensijas attīstību deva impulsu psihosomatoloģijas attīstībai Vācijā. 1922. gadā Gustavs fon Bergmanis universitātē nolasīja akadēmisko runu par dvēseles

¹⁹ “Die gegenwärtigen Forschungen über den Ursprung des Krebses”.

un ķermeņa jēdzienu internajā medicīnā.²⁰ 1927. gadā viņš kļuva par Berlīnes universitātes medicīnas fakultātes *Charité* profesoru. Mūža otrajā pusē viņš publicēja vairākas grāmatas par nepieciešamību medicīnā attīstīt jaunu domāšanas veidu, kas atzītu arī funkcionālās patoloģijas nozīmi un savienotu modernās fizikas priekšstatus par cilvēka ķermeņa uzbūvi ar tradicionālo ārsta pasaules redzējumu.^{21, 22, 23} Viņu uzskata par vienu no vācu psihosomatiskās medicīnas skolas aizsācējiem. Vācu Internās medicīnas biedrības augstākais apbalvojums ir Gustava fon Bergmaņa medaļa (*Gustav von Bergmann Medaille*).

Viņa uzskatos saskatāma nepārprotama līdzība ar latviešu medicīnas profesora Mārtiņa Zīles pārliecību. Vai šo līdzību nosaka tā laika vācu universitātēs izplatītie uzskati vai arī senākā Tērbatas universitātes zinātniskā skola, kuru savukārt ietekmējis viduslaiku Livonijas garīgais mantojums un Bergmaņu dzimtas tradīcijas?

Mārtiņa Zīles internās medicīnas skola

*Singulare sentitur, universale intelligitur.*²⁴

MĀRTIŅŠ ZĪLE

Pēc Latvijas Augstskolas rektora Ernesta Felsberga aicinājuma Jaunkrievijas (Novorosijas) universitātes profesors Mārtiņš Zīle 1922. gada 21. februārī pārtrauca savu mācībspēka darbību Odesā un pārcēlās uz Rīgu, kur 11. aprīlī augstskolas zinātniskajā padomē tika ievēlēts par jaunizveidotās Medicīnas fakultātes “Terapeutikas” klīnikas profesoru. 30. aprīlī, pārņemot klīnikas vadību, viņš nolasīja iestājas runu “Par slimības klīnisko jēgumu. Kas ir slimība?”. Savas lekcijas sākumā viņš pauda uzskatu, ka

²⁰ Von Bergmann G. Seele und Körper in der inneren Medizin. – Frankfurter Universitätsreden, XIV, 1922.

²¹ Von Bergmann G. Funktionelle Pathologie. Eine klinische Sammlung von Ergebnissen und Anschauungen einer Arbeitsrichtung. – Berlin: Verlag von Julius Springer, 1936.

²² Von Bergmann G. Das Weltbild des Arztes und die moderne Physik: ein Ausgleich alter Widersprüche. – Berlin: Springer-Verlag, 1943.

²³ Von Bergmann G. Neues Denken in der Medizin. – München: Piper, 1947.

²⁴ Tulkojumā no latīņu val. “Atsevišķo sajūtam, vispārīgo izpratojam.”

Latvijas valsts liktenis un nākotne būs atkarīga no tās pilsoņu miesīgās un garīgās darbaspējas, tāpēc medicīnai un ārstu darbībai ir uzlikta liela atbildība. Katra ārsta ideāls ir stingri individualizēta terapija, kas atkarīga no pareizas diagnozes. Tomēr vispirms ir jānoskaidro, kas ir slimība? Profesors Zīle puda uzskatu, ka slimības pamatā ir korelācijas traucējums – vai nu hormonāls, vai neirāls, vai arī tīri mehānisks. Turklāt ārsta pienākums nebeidzas ar slimnieka dziedināšanu un ciešanu atvieglošanu, viņam ir arī jāamāca cilvēki, kā izsargāties no slimībām.²⁵

Turpmākajos gados profesors M. Zīle, lai gan bija sasniedzis gandrīz 60 gadu vecumu, ar gluži jauneklīgu enerģiju uzņēmās arvien jaunus un jaunus pienākumus, vadot Latviešu ārstu biedrību (1923–1929) un LU Medicīnas fakultāti (1923–1925). 1925. gadā viņš vadīja 1. Latvijas ārstu un zobārstu kongresu, kura atklāšanas lekcija bija “Par slimību un higioģenēzi. Korelācijas patoloģija un korelācijas terapija”. Tajā viņš izklāstīja savu jauno higioģenēzes jeb “veselības stiprināšanas” teoriju, ka veselības pamatā ir korelācijas starp organisma šūnām, audu šķidrumiem un neirālo regulāciju atjaunošana. Pretstatā vairumam tā laika medicīnas zinātnieku, viņš noliedza, ka slimību cēloņi meklējami vienīgi šūnu patoloģijā. Katrā šūnā, katras šūnas kodolā atsevišķās daļiņas funkcionāli savā starpā korelatīvi saistītas kā ķīmiski un mehāniski, tā arī neirāli (reflektoriski), tie paši korelatīvie faktori spēlē lomu arī šūnu, audu grupu un orgānu savstarpējās attiecībās. Orgānu un audu grupa savā kopumā – kā ķermenis – ir korelatīvi saistīta ar savu apkārtni, ar visumu. Visi notikumi mūsu organismā pakļaujas savstarpējās partnerības principam.²⁶

Šajos uzskatos pilnīgi noteikti ir atrodama saistība ar jau iepriekš pieminētā Hamburgas universitātes Vides pētīšanas institūta vadītāja Jakoba fon Ikšķila uzskatiem, ar kuru M. Zīle bija vienlaikus studējis Tērbatas universitātē. Par saviem domubiedriem, kurus viņš dēvēja par sintēzes virziena domāšanas piekritējiem, profesors Zīle minēja ne tikai Jakobu fon Ikšķilu, bet arī Berlīnes universitātes medicīnas profesoru Frīdrihu Krausu (1858–1936), kas bija Gustava Bergmaņa habilitācijas

²⁵ Zīle M. Par slimības klīnisko jēgumu. Kas ir slimība? // Latvijas Ārstu Žurnāls, 1923; 1: 2.–8. lpp.

²⁶ Zīle M. Slimība un higioģenēze. Korelācijas patoloģija un korelācijas terapija // 1. Latvijas ārstu un zobārstu kongresa darbi. – 1925, 23.–31. lpp.

darba vadītājs Berlīnes universitātē. Vēl par saviem domubiedriem viņš sauca arī Vīnes psihoterapeitu Alfrēdu Adleru, Tībingenes universitātes patologu Martinu Heidenhainu, Prāgas Kārļa universitātes fizioloģijas profesoru Armīnu Čermaku fon Zeizenegu (*Tschermak Seysenegg*), Cīrihes fiziologu Valteru Rūdolfu Hesu, Heidelbergas universitātes patologu Paulu Ernstu, Cīrihes neirologu Konstantīnu fon Monakovu (*von Monakow*), Grācas neiroloģijas profesoru Frīdrihu Hartmani, Getingenes kara ārstu un rakstnieku Feliksu Buterzaku un Hamburgas Psiholoģijas institūta vadītāju Viljama Šternu.²⁷

1927. gadā profesoru Zīli ievēlēja par Latvijas Universitātes rektoru. Rektora pienākums bija arī akadēmiskās runas teikšana Latvijas Universitātes gadadienā. 1927. gada 28. septembrī viņš uzstājās ar priekšlasījumu “Kauzalitāte un finalitāte zinātnē un dzīvē”. Ar šīs mācības palīdzību Mārtiņš Zīle tēlaini mēģināja formulēt pamatlikumus, kas valda pār cilvēka ķermeņa matēriju, un parādīt to lietošanas iespējas klīniskā domāšanā. Lai pietuvotos šai jaunajai izpratnei, viņš sev raksturīgā tēlainās domāšanas veidā cilvēka organismu salīdzina ar ēku, kuras stabilitāti un funkcionalitāti nosaka korelācijas mehānika un dinamika. Cilvēka organisms ir kā ēka, kas sastāv no pamata, pīlāriem, šķērskokiem un spārēm, arkām utt. Visas šīs atsevišķās daļas nav patvaļīgi saliktas krustām šķērsām, bet gan tajās izpaužas sistēma, stils un jēga. Šīs atsevišķās daļas veido saskanīgu veselumu, jo tās savietotas korelatīvi, t. i., savstarpējā atkarībā. Būves labums un izturība atkarīgi no tās korelācijas mehānisma jeb korelāciju maģistrāļu izveides. Laika gaitā būvei var veidoties defekti. Ēkas stūrī un sienā var izkustēties vairāki akmeņi vai arī vētras dēļ jumtā var tikt bojāti vairāki kārniņi. Ja korelācijas maģistrāles nav strukturāli cietušas, ēkas stabilitāte vai tās stils vēl netiek izjaukti. Ēka stabili stāv, un to var viegli salabot. Ja tomēr ir bojāta kaut vai maza daļa korelācijas maģistrāļu, iegrimst mazāka vai lielāka ēkas daļa vai arī sabrūk visa celtne. Korelācijas maģistrāļu struktūras kvantitatīvs bojājums izraisa stila kvalitātes bojājumu vai arī visas būves pilnīgu iznīcināšanu, bet to nedara ēkas kvantitatīvs defekts, kas neskar korelācijas maģistrāles. Tātad patiesas briesmas rada ne katrs ēkas bojājums par sevi, bet gan korelācijas mehānisma maģistrāļu bojājums.

²⁷ Zīle M. Par ārsta pasaules skatījumu un slimības jēgu. – Rīga: Medicīnas apgāds, 2011.

Interesantā veidā šo tēlaino salīdzinājumu viņa skolnieks Kristaps Rudzītis vēlāk attīstīja teorijā par dentālo infekciju (“caura mājas jumta”) ietekmi uz visa organisma hronisko slimību attīstību, bet šajā laikā Kristaps Rudzītis pēc Mārtiņa Zīles ierosmes turpināja viņa Odesā sāktos patofizioloģiskos pētījumus par neirālās stimulācijas ietekmi uz iekšējo orgānu sekrēciju. 1928. un 1929. gadā žurnālā “Wiener klinische Wochenschrift” tika publicēta triju rakstu sērija par gāzveidīgo un tvaikveidīgo vielu ietekmi uz cilvēka organismu.²⁸

1929. gadā Mārtiņš Zīle, sasniedzis karjeras virsotni, atstāja gandrīz visus administratīvos amatus Latvijā, izņemot fakultātes Terapijas klīnikas vadīšanu, un starptautiskā mērogā pilnībā nodevās savu filozofisko uzskatu sludināšanai, kas vainagojās ar vairākiem kongresiem medicīniskās sintēzes veicināšanai Rīgā un Marienbādē (Čehoslovākijā) un trīs apjomīgām monogrāfijām. 1930. gada kongresā, kas notika Latvijas Universitātes aulā Rīgā, medicīniskās sintēzes veicināšanai viņš nolasīja lekciju ar nosaukumu “Priekšvārds pie vispārīgās klīniskās mācības par slimību”. Viņš postulēja, ka sakārtota dzīvības norise ķermenī var notikt vienīgi tad, ja katrā veģetatīvā funkcionālā vienībā (vācu val. *vegetatives Betriebsstück*) ir trīs korelatīvi faktori:

- 1) funkcionēt spējīga vienība, proti, šūna;
- 2) izejmateriāls, proti, asinis un audu šķidrums;
- 3) direkcija jeb vadība, kas, no vienas puses, nosaka šūnas darbu, un, no otras, tam atbilstoši rūpējas par nepieciešamo izejmateriālu, kas ir šūnas un asinsvadu inervācija.

Ja organisms ir vesels, trīs faktori ir funkcijas ziņā optimāli ieregulēti cits pret citu. Ja viens vai otrs no tiem ir uz augšu vai uz apakšu no optimālās korelācijas līnijas, sākas patoloģiska norise, kas noved līdz izteiktām, vairāk vai mazāk ilgstošām morfoloģiskām pārmaiņām.

M. Zīle ar savas teorijas par veģetatīvo funkcionālo vienību palīdzību mēģina izskaidrot spontāno un mākslīgi izraisīto higiogēzi (atveseļošanos). Veģetatīvās funkcionālās vienības patoloģisko korelācijas dinamiku bieži var labot ar audu šķidruma plūsmas pārmaiņām, t. i., ar aktīvas hiperēmijas un hiperlimfēmijas palīdzību. Ar to tiek atjaunots

²⁸ Rudsit K., Sihle M. Untersuchungen über den Einfluß einiger gas- und dampfförmiger Mittel auf den menschlichen Organismus // Wiener klinische Wochenschrift, 1928; 10: S. 333–337.

no normas izgājušais un audu darbībai nepieciešamais turgors. Optimāls turgors nodrošina optimālu audu elastību, kas nepieciešama orgānu optimālai funkcijai, proti, veselībai. M. Zīle izsaka domu, ka veselība atkarīga no audu turgora kvalitātes un kvantitātes. Vairumam cilvēku nehigiēniska dzīvesveida dēļ audu turgors veģetatīvā funkcionālajā vienībā ne tuvu nav optimāls gan kvalitātes, gan kvantitātes aspektā, tādēļ cieš šūnu un šūnu grupu savstarpējais sinerģisms un partnerība, proti, produktīvais darbs. Šajā sakarībā kļūst saprotama asins nolaišanas nozīme, kas kādreiz tika daudz lietota. Tāpat kā citur, arī šeit pēkšņais grūdiens, ko izraisa intensīvas pārmaiņas veģetatīvajā funkcionālajā vienībā, ir viens no iemesliem, kādēļ ar šīs korelācijas dinamikas pārmaiņu palīdzību notiek audu turgora kvantitatīvas pārmaiņas un uzlabošanās un arī slimīgā stāvokļa uzlabošanās. Dažādu patoloģisku stāvokļu un arī novecošanas dēļ vērojama pastiprināta nogulšņu veidošanās audu un šūnu šķīdumā. Pastiprinātu nogulšņu veidošanos audos atrod visos iespējamajos artrīta veidu gadījumos, vai tie ir infekciozi vai toksiski, arteriosklerozes, aptaukošanās, diabēta gadījumā utt. Terapeitiski šos slimību stāvokļus daudzveidīgi un sekmīgi var ietekmēt ar dūņu un sāls peldēm, diatermiju, saules peldēm un citādi. Visu šo procedūru gadījumos galvenais faktors ir audu turgora palielināšana.

Viņa mācību par saistaudu sistēmas lomu slimības izcelsmē attīstīja Kristaps Rudzītis, kas 1932. gadā aizstāvēja disertāciju “Klīniski un koloidķīmiski pētījumi par paradoksām reakcijām” un vēlāk radīja pats savu mācību par heparīnu saturošo šūnu nozīmi audu iekaisumreakciju regulēšanā.

Vai ir izsekojama arī citu Mārtiņa Zīles ideju ietekme uz Latvijas internās medicīnas zinātnisko skolu?

Mārtiņa Zīles ideju mantinieki

Klīniskais skolotājs, kas izplata pareizas vai nepareizas mācības, ir vēl vairāk atbildīgs par slimnieka likteni kā ārsts, kas dod slimniekam padomu.

MĀRTIŅŠ ZĪLE (1922)

Profesora Zīles idejas tiešā un netiešā veidā ietekmējušas daudzus Latvijas patologus un internistus. Par viņa galvenajiem zinātniskajiem sekotājiem patoloģiskās anatomijas jomā jāuzskata patologs Romāns Adelheims (1881–1938), bet internās medicīnas jomā – profesors Kristaps Rudzītis

(1899–1978) un viņa skolēni Rūdolf Feldmanis (1904–1970), Nikolajs Skuja (1913–2012), Valentīns Būmeisters (1914–1987), Gaida Liepiņa (1914–2005), Agnis Štīfts (1923), Nikolajs Andrejevs (1930–2002), Gaitis Brežinskis (1931–1988) un, protams, Ilmārs Lazovskis (1931–2003). Vistiešākā uzskatu pēctecība vērojama Latvijas Universitātes, kopš 1950. gada – Rīgas Medicīnas institūta – Terapijas katedras mācībspēku uzskatos.

Piemēram, šādi Mārtiņa Zīles izteikumi atspoguļojās viņa sekotāju nostājā:

“Slimība ir saskaņas jeb korelācijas trūkums starp dzīvības enerģiju uzturošajiem antagonistiem, piemēram, starp simpātisko un parasimpātisko nervu sistēmu.

Ārsta uzdevums ir dot slimnieka dzīvības procesiem tādu grūdienu jeb pavilkt tos reģistrus (ar medikamentiem, fizikālo terapiju u. c.), lai katram cilvēkam piemītošie potenciālie dziednieciskie faktori spētu nodrošināt tālāko izveseļošanās procesu.”²⁹

Šeit redzama nepārprotama līdzība ar Kristapa Rudzīša rakstīto:

“Slimību diagnosticēt nozīmē ne vien to atpazīt, bet arī pareizi novērtēt tās cēloņus, pareizi raksturot slimā organisma patoloģiskās norises tā, lai tas dotu iespēju noteikt slimības ārstēšanu un paredzēt tās tālāko gaitu.

Ārstam jāārstē nevis slimība, bet gan slimais cilvēks.

Cilvēka organisms ir arī vienots sevī. Tas nosaka, ka atbildes uz dažāda veida ārējām ietekmēm dod viss organisms, pie kam katrā gadījumā piedalās komplicēta orgānu korelāciju sistēma:

- 1) anatomiski strukturālās un topogrāfiskās korelācijas;
- 2) hormonālās korelācijas;
- 3) neiroreflektoriskās korelācijas un
- 4) asinsrites korelācijas.

Faktori, kas piedalās cilvēka fizioloģisko un patofizioloģisko norišu mehānismā, var būt gan mikroskopiski un ultravizibli, gan planetāri un galaktiski.”³⁰

²⁹ Sihle M. Über das Weltbild des Arztes und den Sinn der Krankheit. Ein Apell zur Lebenssynthese. – Wien, Leipzig, Bern, 1934.

³⁰ Rudzītis K. Diagnostikas pamati un terapijas preambula. – Rīga, 1972. – 275 lpp.

Mārtiņa Zīles un Kristapa Rudzīša ietekmi var sajūst arī Valentīna Būmeistera uzskatos. Savā apcerējumā par Stradiņa slimīcas Iekšējgo slimību klīnikas ārstiem profesors I. Lazovskis rakstīja:

“Pāri visam V. Būmeisters lika slimību cēloņus un mehānismus. Docenta uzmanību aizvien piesaistīja cēloņi, kas varētu būt kopīgi daudzām slimībām un ietekmēt dažādu slimību norisi. Ja cilvēkam bieži sāp galva, ja viņš ir pārlieku noguris un nervozs, viņam ir paaugstināts asinsspiediens, tā visa cēlonis var būt meklējams mutē: zobārstis ir apvilcis vairākus zobus ar dažādiem metāliem – zeltu un sudrabu vai nerūsējošo tēraudu. Elektriskā strāva starp šiem metāliem var būt par minēto un citu kaišu cēloni.”³¹

Profesors Ilmārs Lazovskis bija Kristapa Rudzīša pēctecis Terapijas katedras vadītāja amatā. Viņš pirmais “Acta medico-historica Rigensia” 1994. gada izdevumā rakstīja par Mārtiņa Zīles internās medicīnas skolu.³² Mārtiņa Zīles ideju ietekme uz Ilmāra Lazovska uzskatiem vislabāk ir redzama viņa 1995. gadā publicētajā filozofiskajā rakstā “Haosa teorija un fenomenoloģiska pieeja pacientam”:

“Modernā medicīna balstās teorijās un pieņēmumos, kas atvasināti galvenokārt no lineāru sakarību pētījumos iegūtiem rezultātiem. Tomēr medicīnas praksē ārsti izjūt dzīves dažādību un sarežģītību un bieži vien jūtas iestrēguši izmeklējumu datos, mēģinot tos sagrupēt loģiskā diagnostiskā vai terapeitiskā secībā. Dzīvības procesi nav tikai cēloņi un sekas, dzīve ir iespējas un apstākļi, daudznozīmība un nestabilitāte. Modernās dabaszinātnes piedāvā dabas parādību izpēti no haosa teorijas viedokļa, īpaši izceļot daudzu procesu neparedzamību, adaptāciju kompleksumam, nestabilitāti un variācijas.

Simetrija šaurākā nozīmē ir viena no idejām, ar kuras palīdzību cilvēks gadu tūkstošiem mēģināja saprast un radīt kārtību, skaistumu un pilnību sev apkārt. Simetriskuma tieša antitēze ir haoss jeb galīgs apjukuma stāvoklis. Uz haosa sliekšņa klasiskā zinātne apmulsť un

³¹ Lazovskis I. Iekšējgo slimību klīnikas // Stradiņa slimnīca. Rakstu vainags deviņdesmitgadē. – Rīga, 2000. – 96.–107. lpp.

³² Lazovskis I. Martin Sihles Schule der inneren Medizin in Lettland // Acta medico-historica Rigensia. – Vol. II (XXI). – 1994. – 169.–183. lpp.

apstājas, neraugoties uz vismodernākajām pētīšanas metodēm. Katrā dabas parādībā, norisē vai priekšmetā ir it kā iekšējas robežas, kas neļauj paredzēt nākotni visos tās sarežģītības līmeņos. Veselība kā haotiska sistēma katrā savā norisē nepārtraukti zaudē līdzsvaru un nepārtraukti atgriežas tajā. Tad kļūst saprotams, kādēļ vairums slimību beidzas ar izārstēšanos pat bez jebkādas iejaukšanās jeb ārstēšanas. Tomēr dažām slimības formām iznākums ir nelabvēlīgs, jo izveidojies fiksēts atraktors, kas sistēmai neļauj atgriezties līdzsvara stāvoklī. Ar daudzu diagnostisku izmeklējumu palīdzību mēs mēģinām noteikt to, cik lielā mērā organisma haotiskā sistēma ir izsista no līdzsvara un paredzēt slimības tālāko norisi. Tā kā norises organismā ir haotiskas, to paredzamība ir aptuvena, un tā prasa adaptāciju kompleksumam kā no slimnieka, tā arī no ārsta puses.”³³

Kopsavilkums

Latvijas medicīnas tradīcijas jau kopš viduslaikiem veidojušās mijiedarbībā starp tautas dziedniecību ar tai raksturīgo holistisko pasaules uztveri un mūku ordeņu klosteru medicīnu, ko pēc baznīcas reformācijas, vismaz Rīgā, aizstāja akadēmiski izglītotie pilsētas ārsti. Dažādu tautu kultūru mijiedarbībā vismaz septiņu gadsimtu laikā Baltijas zemēs izveidojās īpaša mentalitāte, kas izpaudās arī vietējās medicīnas tradīcijās un uzskatos par slimību un veselību.

Latvijas internās medicīnas zinātniskā skola ir izveidojusies stiprā Tērbatas universitātes medicīnas zinātniskās skolas ietekmē, un to vairāku paaudžu ilgumā ietekmējuši ne tikai universitātes medicīnas profesori, bet arī filozofijas un dabaszinātņu profesori. Līdzīgu Tērbatas universitātes medicīnas zinātniskās skolas ietekmi var atrast arī uz 20. gadsimtā Vācijas universitātēs strādājošajiem vācbaltiešu izcelsmes zinātniekiem. Latvijas internās medicīnas skolas dibinātājs un pamatideju autors bija Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes Terapijas klīnikas vadītājs, profesors Mārtiņš Zīle, kura idejas tālāk attīstīja viņa pēcteči, profesori Kristaps Rudzītis un Ilmārs Lazovskis.

³³ Lazovskis I. Haosa teorija un fenomenoloģiska pieeja pacientam // LZA Vēstis, A. sērija, 1995; 3/4: 57.–65. lpp.

Latvijas internās medicīnas skolas vispārīgās pazīmes ir integrēta pieeja pacientam kā indivīdam un interese par visu slimību kopumu, kas ietver holistisku pacienta izmeklēšanu un vides faktoru ietekmes noskaidrošanu. Papildu pazīme ir interese par medicīnas terminoloģiju un plašs interešu loks ārpus medicīnas (mūzika, filozofija, glezniecība, vēsture, dzeja, valodniecība). Mārtiņa Zīles un viņa sekotāju idejas ir ietekmējušas arī psihosomatiskās medicīnas attīstību Latvijā.

The Latvian School of Internal Medicine as a Model for Succession of Ideas

Abstract

Medical traditions in Latvia have, since the Middle Ages, been organised with interaction between folk medicine and its characteristically holistic perceptions of the world on the one hand, and the medicine of cloisters of monks that was replaced after the Reformation, at least in Rīga, by academically educated city physicians. Because of the interaction of the cultures of many different nationalities, a special mentality emerged in the Baltic region over the course of at least 700 years, and it is seen in local medical traditions and views about sickness and health.

The scientific school of internal medicine in Latvia emerged under the strong influence of the School of Medicine at Tartu University, and for many generations it has been influenced not just by medical professors, but also by philosophy and natural science professors. Similar to the influence of the School of Medicine at Tartu University was the influence of Baltic German scholars who worked for German universities in the 20th century. The founder of the school of internal medicine in Latvia was Professor Mārtiņš Zīle, who chaired the Faculty of Medical Therapy at the University of Latvia for many years. His ideas were later developed further by Professor Kristaps Rudzītis and Professor Ilmārs Lazovskis.

Latvia's school of internal medicine is characterised by an integrated approach toward each patient as an individual, as well as by an interest in the whole world of disease. This includes holistic examinations of patients, as well as an identification of environmental factors that influence

people's health. There is also an interest in medical terminology, and there is a wide range of interests outside of medicine as such (music, philosophy, painting, poetry, linguistics). The ideas of Mārtiņš Zīle and his successors have also influenced the development of psychosomatic medicine in Latvia.

Valdis Pirāgs, *Dr. med.*, profesors
Latvijas Universitāte
pirags@latnet.lv